

- диалог в культуре и диалог культур (М.М.Бахтин, В.С.Библер, Ю.М.Лотман),
- «диалогия» культур и «диалогическая логика» (В.С.Библер),
- диалог, обладающий ассиметричностью и свойством ротационного процесса (Ю.М.Лотман),
- диалог между прошлым и настоящим.

Особенность диалога как фактора коммуникативного процесса заключается в осуществлении поиска общекультурного единства в различных сферах культуры, предотвращении отрыва от духовного ядра культуры и памяти, осуществлении обмена традициями между культурами внутри единой системы (культуры) как коллективной памяти.

Источники и литература

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
3. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1991. – 412 с.
4. Гадамер Х.Г. Истина и метод. – М., 1988.
5. Козлова О.Н. Социализация в поле безнадежности и за его пределами // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2.
6. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 414 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 530 с.

Небилія Н.В.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається проблема формування національної ідеї в умовах сучасної України. *Актуальність* обраної теми очевидна, оскільки наша країна в даний час зштовхнулася з проблемою пошуку нової національної ідеї, що могла б об'єднати мультиетнічне суспільство на основі нових, демократичних принципів. Ціна практичного вирішення даної проблеми велика – політична стабільність, необхідна для нормального функціонування суспільства, формування державної системи, яка б відповідала потребам своїх громадян, лояльність громадян до своєї держави, що представляє інтереси співтовариства – нації.

Метою статті є дослідження національної ідеї як світоглядної орієнтації українського народу, її ролі в процесі розбудови української самостійної держави як умови інтегрованості України у світові цивілізаційні процеси.

Для досягнення даної мети в статті вирішуються такі *завдання*:

- 1) описати необхідні умови існування феномену “національна ідея”;
- 2) охарактеризувати функції національної ідеї в суспільстві;
- 3) довести необхідність формування національної ідеї як невід’ємної складової життя нації;
- 4) розкрити сутність основного змісту української національної ідеї, враховуючи історичні, культурні, соціальні та інші особливості України;
- 5) розглянути взаємозв’язок між національною ідеєю та сучасним державотворенням в Україні.

Питання про національну ідею вивчали й вивчають видатні вчені зарубіжжя та України: І. Фіхте, І. Кант, М. Вебер, Е. Сміт, Х. Ортега - і - Гассет, К. Реннер, К. Дойч, П. Манчіні, Б. Андерсон, Л. Дюмонт, Е. Геллнер, А. Рено, М. Бердяєв, Л. Гумільов, П. Сорокін, К. Каутський, Д. Ліхачов, М. Грушевський, Д. Донцов, П. Куліш, І. Лисяк – Рудницький, І. Франко, М. Костомаров, В. Антонович, В. Липинський, Б. Чепурко, О. Бочковський, І. Курас, Л. Шкляр, І. Кресіна, Ю. Римаренко, С. Римаренко, С. Пролєєв, А. Швецова та ін.

Через низку об’єктивних і суб’єктивних причин проблема сучасної національної ідеї України ще не достатньо розв’язана. Тим часом з процесом формування української національної ідеї сьогодні пов’язані проблеми як існування незалежної української нації, так і подальшого розвитку суверенної української держави.

Як відомо, національна ідея виникає тоді, коли нація як її суб’єкт у своєму духовному та культурному розвитку досягає певного рівня усвідомлення своєї унікальної окремішності серед інших націй і народів світу, необхідності духовного й соціально – політичного самозабезпечення за умов рівноправного спілкування з ними. Вона вириває в глибинних пластах народного духу, національної культури, отримує теоретичну й загальнокультурну визначеність зусиллями духовної еліти нації, знаходить своє практичне втілення через механізми освіти та виховання, засоби масового інформування та культури, систему пропаганди тощо [7, с. 101].

Отже, національна ідея – це система цінностей нації, яка має для неї більш універсальний зміст, ніж національні інтереси. Одна справа – захищати свій національний інтерес, інша – мати ідею, звернену до світового співтовариства. Іншими словами, інтерес – це те, що ми бажаємо для себе, ідея – те, що вважаємо важливим, істотним для усіх.

Своє раціональне оформлення національна ідея одержує в складі особливого знання – філософського, яке стало найважливішою частиною духовної історії європейських народів. Саме останнім властиво самовизначитися, відрізнити себе від інших народів не тільки за вірою, але, насамперед, за ідеєю, ідентифікува-

ти себе за допомогою не міфологічної і релігійної, а філософської свідомості [4, с. 5].

Якщо слідувати вченню Платона про ідею як мислений образ предмета, то національну ідею можна визначити як ідеальний образ буття нації, спосіб її самовдосконалення. Національна ідея - філософія національного життя, його теорія і практика, особлива форма світобачення. У числі інших найістотніших моментів вона включає в себе, насамперед, мету існування етнічної спільності, а також з'ясування її історичного призначення, системи ціннісних орієнтирів, усталених прагнень і уподобань (як усвідомлених, так і рефлекторних), визначення свого місця серед інших народів, ставлення до них. У національній ідеї концентруються відповіді на найскладніші питання: для чого живе нація? як вона реалізує себе в оточенні інших спільнот? Саме національна ідея формує особливий погляд на світ, його тлумачення крізь призму національних цінностей і ідеалів.

Виходячи з цього, українська національна ідея – це теоретичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самотності та індивідуальності, власної самотності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність [2, с. 63]. Осмислення сутності, зародження та функціонування української нації становило зміст української національної ідеї у продовж усієї її історії. Проте її актуальність безперечна і сьогодні – адже Україна, яка відійшла від соціалізму, але все ще не стала сучасною демократичною державою з ринковою економікою, не має чітко окреслених ані національної ідеї, ані державної ідеології.

Деякі українські філософи вважають, що питання про українську національну ідею є питанням минулого, бо воно пов'язане з формуванням нації і держави, тобто належить до актуальних проблем XIX–початку XX сторіччя. Але цій думці слід протиставити ґрунтовнішу позицію: для України етногенез записався порівняно з державами, незалежними ще з XVIII, XIX сторіч, тому актуальність проблеми формування української національної ідеї припадає саме на наш час.

Національна ідея може бути могутньою рушійною силою зростання ролі національного фактора у суспільному розвитку. Однак духовне відродження нації лише на ґрунті традиційних соціально-культурних структур неможливе, адже будь-яка спроба їх реанімації має своїм недоліком романтичну ідеалізацію минулого, утопізм та архаїзм. Зокрема, на думку С. Римаренка, однією з найважливіших рис української національної ідеї має бути не просто її вкоріненість в історичне минуле, а й піклування про історичну долю нації у майбутньому, а отже, й розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, прогресивного розвитку українського народу і держави [6].

Така спрямованість національної ідеї в майбутнє передбачає усвідомлення необхідності співпраці з іншими етнічними групами, з усіма народами світу, вміння знаходити консенсус у задоволенні національних потреб та інтересів. Адже джерелом національного розвитку українського народу є не лише суто національні цінності, не лише внутрішній потенціал саморозвитку, а й обов'язково співпраця, співдружність з іншими народами.

Національна ідея має бути ідеєю інтеграції культурно-національних та загальнолюдських цінностей через самореалізацію фізично-продуктивного, інтелектуального, соціального, політичного, культурно-духовного потенціалу особистості, етносу, нації, народу. У такому тлумаченні національна ідея узгоджується з новітніми філософськими та психологічними теоріями, надбанням світової суспільної думки, передбачає основний соціально-психологічний механізм її об'єктивізації. Відтак національна ідея має значний “енергетичний потенціал”, може глибоко ввійти у масову свідомість, оволодіти нею, стати світоглядним стрижнем.

У контексті розгляду питання про зростання ролі національних факторів і зокрема національної ідеї у суспільному розвитку принципове значення має взаємозв'язок між соціальним і етнічним як елементами національного, оскільки це дві взаємопов'язані між собою сторони єдиного процесу і лише в діалектичній єдності вони становлять національне. Саме цим пояснюється той факт, що національне тісно пов'язане із соціально-економічною, політичною та духовною сферами життя суспільства. Без урахування цих обставин усі спроби розв'язувати кардинальні проблеми розвитку суспільства не можуть бути успішними.

Саме тому, торкаючись питань українського державотворення, ми розглядаємо національну ідею як стрижень цього процесу. Нація не може існувати поза державною формою як спільнота людей, яких об'єднує певний спосіб життя, характер тощо. Саме держава робить людей організованим цілим, тобто нацією, зі своєю державною владою і своїми законами [6]. Тому потреби формування та розвитку національної ідеї мають завжди враховуватися всіма гілками державної влади і всіма соціальними інституціями країни.

Виділимо три основні умови існування такого феномену, як національна ідея:

- а) існування незалежної Української держави як форми організації і фундаменту життєздатності української нації;
- б) розуміння українським народом себе як нації, що має свої індивідуальні, специфічні, суто національні культурні риси, які не збігаються з рисами інших націй;
- в) наявність у складі множини етносів української нації домінуючого чи титульного народу, в ролі якого, очевидно, може бути тільки український.

Національна ідея як продукт суспільної свідомості формується в масі народу, інтегруючи в собі самоусвідомлення всіх, хто до нього належить, і випливаючи із того, що було, і того, що є в житті кожної людини та народу в цілому, з проекцією на майбутнє. Таким чином, субстратом, на якому формується національна ідея, є народ [1, с. 11]. Головною спрямованістю національної ідеї є перетворення народу у націю, а відтак – введення цього народу у історію, подолання природної замкненості його життя і від'ємності від світового загалу [5, с. 195], а також об'єднання усіх етносів у націю.

Чи не найголовнішою функцією української національної ідеї в житті сучасної України можна назвати об'єднувальну: сьогодні українська національна ідея має “запалити” народ і тим самим об'єднати його на-

вколо себе. Адже український народ все ще залишається поділений на “західних” із західною діаспорою і “східних” зі східною діаспорою. Дві половини українського народу ще не вивільнились з-під спуду взаємної недовіри, що є наслідком колишньої конфронтації ідеологій, а не реалій, як це стверджує американський професор С. Хантінгтон, користуючись своєю цивілізаційною теорією. Він навіть відносить (і суперечить при цьому А. Тойнбі) згадані дві половини українського народу до різних цивілізацій і на цьому ґрунті пророкує подальшу відсутність злагоди між Заходом і Сходом України. Справді, дві половини українського народу ще не віднайшли свою власну самостійну єдину об’єднувальну національну ідею і (в сенсі національно-ідейної спрямованості) тяжіють значним чином до різних полюсів. Чи можна назвати такий народ єдиним і незалежним? Ні. Отже, можна стверджувати, що національно-визвольна боротьба українського народу не закінчилась з набуттям Україною формальної державної незалежності, ця боротьба сьогодні триває і, очевидно, займе ще значний проміжок часу [1, с. 11–12].

Цілком очевидним є існування потреби в послідовних усвідомлених діях державного керівництва, мета яких – інтенсифікація процесу подальшого ідейного об’єднання українського народу. Ці дії мають бути багатосторонніми і охоплювати політичну, економічну, соціальну та всі інші сфери внутрішнього і зовнішнього життя держави. Вони можуть бути спеціальними, тобто сконструйованими спеціально для досягнення ефекту подальшого об’єднання, а також супроводжуваними, тобто такими, що надають звичайним діям політичного, економічного, соціального характеру додаткового об’єднувального ефекту. Величезне значення для досягнення додаткового об’єднувального ефекту має наполегливе впровадження в життя країни (а не просте декларування) принципу рівних прав і рівних можливостей, адже реальність рівності прав і можливостей всіх етносів, суспільних прошарків, окремих людей створює в країні незамінну морально добродійну, конструктивну атмосферу і обстановку.

Яким же вимогам має бути адекватною українська національна ідея?

По-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і бути фундаментом стабільності останньої.

По-друге, ця ідея мусить легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, дати їм “друге дихання”.

По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції, вона має бути прийнятою і сприйнятою всіма етнічними групами України.

По-четверте, національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості і національної свідомості в цілому.

По-п’яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея має бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою.

По-шосте, національна ідея має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи.

По-сьоме, національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси у суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами.

Вищезазначеним вимогам українська національна ідея задовольняє завдяки своїм змістовним характеристикам і засадам. На нашу думку, такими засадами є:

1. Національна ідея, скоригована відповідно до сучасних реалій національного розвитку, цілей, що поставили перед Україною. Головна тональність: не боротьба “проти” і “за”, а творення “в і’м’я” – держави, нації, людини, на власних традиціях – злагоди, толерантності, захисту національних інтересів.

2. Новий зміст національної ідеї є відображенням загальноновизнаних у суспільстві пріоритетів. При цьому вона постає не “гібридним ідеалом”, а гармонійною і самодостатньою системою вартостей, у центрі якої має бути ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – духовного піднесення і матеріального добробуту людини в економічно і соціально міцній, духовно багатій, правовій державі – Україні.

3. Держава у даній системі вартостей тепер мислиться не як самоціль (що небезпечно в плані бюрократизації сфери суспільного управління), а як інструмент, що забезпечує досягнення мети, як засіб самоутвердження нації.

4. Спричинена процесом рефлексії, усвідомлення нацією самої себе в різних проявах, національна ідея в сучасних умовах постає водночас і як результат переосмислення сенсожиттєвих вартостей на пост-тоталітарному світоглядному, соціальному, етнополітичному просторі, і як проєкт майбутньої нації, перспектива її поступу.

5. Базуючись на національних та етнічних домінантах, національна ідея увібрала настанови національної свідомості на: а) гармонійний зв’язок з природою, землею, приватну власність на неї та родинний принцип успадкування; б) найвищу вартість – Україну як спільну батьківщину всіх громадян, що проживають на її території; в) на соборність, збереження існуючих кордонів і захист територіальної цілісності держави; г) юридичну рівність громадян України; д) духовну та культурну цілісність і самотність, що є важливим чинником самоствердження та консолідації нації; е) самодостатню особливість, національну самоповагу, патріотично орієнтовану діяльність як спосіб самовираження особи; є) культурну, психологічну сприйнятливості (завдяки геополітичній та геостратегічній межовості між Заходом і Сходом) до проґресивних надбань інших націй.

6. Національна ідея є легітимізуючою основою захисту інтересів людини, нації і держави.

7. Національна ідея є сполучною ланкою між минулим, сучасним і майбутнім нації. Вона формує і закріплює у національній свідомості почуття спільності історичної долі, розуміння громадянами України свого майбутнього розвитку як результату співпраці, співтворчості у громадянському демократичному суспільстві.

8. Як соціально-психологічний, моральний, світоглядний феномен, національна ідея не має ідеологічної забарвленості. Інша річ, коли, з одного боку, різні політичні партії намагаються надати їй ідеологічної

спрямованості, зробити популістським гаслом у досягненні політичних цілей, виборюванні якихось корпоративних та спекулятивних інтересів, а з іншого - деякі публіцисти-народознавці наполегливо мітологізують національну ідею, зводячи її до єдності архетипів, до "системи мітологом культури в їх історичному розвитку, що спрямований на досягнення світового рівня", до якогось "месіанського утворення".

9. Національна ідея є формою громадянської, соціальної, національної самоідентифікації, адже "знімає" в собі найсуттєвіші вартості громадянські, соціальні, підносячи їх до рівня загальнонаціональних.

Усі перелічені змістовні засади української національної ідеї, сформульовані як комплекс того, що "має бути", не означають і не мають тлумачитися як загальнообов'язкові для всіх громадян "приписи" чи норми їхньої свідомості та поведінки, нав'язані "згори" певною урядовою установою. Ці імперативи впливають із загальносоціологічних законів, відображають закономірності функціонування суспільної свідомості і стають усвідомленими нацією настановами. Останні через національну свідомість проєктуються на державно-політичному рівні – у внутрішній (зокрема, етнонаціональній) і зовнішній (у тому числі щодо захисту національних інтересів і національної гідності) політиці національної держави; у законотворчій діяльності, функціонуванні демократичних суспільних інститутів; на теоретичному рівні – у численних концепціях, розвідках щодо етнополітики, розвитку етнонаціонального чинника, національної свідомості, освіти, виховання, національного, духовного та економічного відродження тощо; на буденному рівні – в світоглядні, моральні регулятори, систему мисленнєвих образів, норм поведінки та міжособистісного спілкування, інваріанти етнокультурних орієнтацій.

Окреслені вище параметри української національної ідеї засвідчують плідність етнополітологічного та етнодержавознавчого підходів, які в тлумаченні цього духовного феномену наголошують на чинниках націотворення, на загальнолюдських вартостях у поєднанні з національною традицією [3, с. 73-76].

В результаті проведеного дослідження можемо зробити такі **висновки**:

1. Сучасна епоха – епоха національних держав, і принципи їхнього державного устрою, внутрішньої і зовнішньої політики тією чи іншою мірою визначаються національною ідеологією.

Таким чином, перед українським народом постала нагальна потреба відтворення національної ідеї, національного ідеалу. Національний ідеал – це найвища мета національних прагнень. Він визначається глибинними інтересами і потребами нації і є метою національно-демократичних, політичних та ідейних рухів. Для його досягнення потрібні колективні зусилля, активна діяльність всіх членів національного суспільства. Національний ідеал може бути дійовим чинником національних змагань. Національна ідея – це сукупність ідей, система поглядів на об'єднання нації навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвій. Національна ідея також передбачає забезпечення економічного зростання нації, посилення ролі національної держави в розмішуванні економічних потреб суспільства.

2. Розбудова саме української національної держави обумовлюється перш за все тим, що український народ є визначальним етнокультурним та державотворчим чинником на власній етнічній території. На сучасному етапі розвитку України оптимальною формою організації буття нації може бути тільки національна держава, яка має забезпечити динамічне самовідтворення українського етнополітичного організму. Україна прагне стати національно-демократичною державою. Все це дає підстави оптимістично оцінювати національну ідею як ідеологічну основу національної державності.

3. Національна ідея з своїм позитивним змістом, невичерпними національними потенціалами, глибинними національними цінностями стає чи має стати державотворчим принципом, стимулюючи, зокрема, саме національно-територіальне державотворення, національно-державне будівництво.

4. Отже, національна ідея в державотворчому контексті у всіх країнах одна: мати батьківщину, бути патріотом своєї Вітчизни, бути високоморальним щодо своєї сім'ї, свого громадянського покликання. Національна ідея – це Батьківщина, нація, народ, закон, совість, відданість, порядок. Важливо лише наповнити ці слова конкретним програмовим гуманістичним змістом.

Джерела та література

1. Білорус О., Лисицин Е., Молоствовцева В. Національна ідея і стратегія національної безпеки України // Віче. – 2001. – №9. – С. 3–23.
2. Возняк С.М. Національна ідея як концентрований вияв ціннісних орієнтацій українського народу / Духовні цінності українського народу: Монографія / С.М. Возняк. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 63–80.
3. Кресіна І. Людина і нація як цілісна вартість національної ідеї в Україні / Національна ідея – відповідь на виклик часу. Матеріали наукової конференції. – К., 2001. – С. 66–76.
4. Межуев В.М. О национальной идее // Вопросы философии. – 1997. – № 12. – С. 3–14.
5. Пролєсєв С.В., Швецова А.В. Сенс нації та феномен національної держави // Культура народів Причорномор'я. – 1999. – №6. – С. 192–199.
6. Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави (Етнополітичний аналіз). – К., 1999. – 543 с.
7. Тимошенко О.М. Національна ідея як філософсько-культурна парадигма духовного відродження України // Філософська думка. – 1999. – №1–2. – С. 101–118.

Скорин М.Г.

НЕОБХОДИМОСТЬ ВОЗВРАЩЕНИЯ ДЕПОРТИРОВАННЫХ ГРАЖДАН КАК ВОССТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

К настоящему времени в крымском сообществе сложилось великое множество нередко противореча-